

НОВІ ВІДКРИТТЯ І ЗНАХІДКИ

ВІДКРИТТЯ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ БАГАТОВАЛИКОВОЇ КЕРАМІКИ НА ЛЬВІВЩИНІ

М. С. БАНДРІВСЬКИЙ

До останнього часу на західних землях України було відомо дві пам'ятки культури багатоваликової кераміки: курганний могилиник поблизу с. Остап'є на Тернопільщині, досліджений Я. Бриком у 1929 р.¹ та поселення біля с. Перевередів Рівненської обл. зі змішаним комплексом стжижовської культури і культури багатоваликової кераміки². Поодинокі уламки посуду поряд з крем'яними і кістяними виробами КБК зустрічалися також в комплексах інших культур, наприклад, стжижовської (Жорнів, Зозів-II)³ на Рівненщині і на пам'ятках підкарпатської культури шнурової кераміки (Стрільче на Івано-Франківщині⁴, Кутянка на Тернопільщині⁵).

В статті вперше вводяться до наукового обігу матеріали двох нових пам'яток КБК: курган біля с. Паликорови Бродівського р-ну Львівської обл., досліджений Л. І. Крушельницькою і автором, та сліди поселення поблизу с. Лагодів Перемишлянського р-ну Львівської обл., досліджене Л. І. Крушельницькою у 1967 р.

У 1987 р. Бродівська археологічна госпдоговірна експедиція Інституту суспільних наук АН України проводила рятувальні дослідження в зонах меліорації поблизу смт. Підкамінь і с. Паликорови, де ще з початку століття були відомі різночасові знахідки⁶. Розвідкою виявлено три курганні насипи, розташовані в урочищах «Піскове» і «Під Високою».

Найбільший з курганів розташований з південно-західного боку автотраси Броди — Тернопіль, на вершині водороздільного відрігу. Діаметр кургану 35—40 м, висота 1,4 м.

Насип складався з пухкого чорнозему, перемішаного з вальками жовтої глини. У західній частині насипу простежено тонкі прошарки землі, перемішаної з попелом і вуглинками, що залягали на глибині 0,4—0,8 м від поверхні насипу. В одному з цих прошарків знайдено кінський зуб і уламок вінець горщика.

Поховальна яма донизу помітно звужувалась і на глибині 1,90—3,10 м від рівня теперішньої поверхні переходила у карнизоподібні виступи, вирубані у материковій породі. На них, мабуть, при викопуванні котловану зсипали землю. Нижче цих виступів стінки ями майже вертикально опускалися донизу і на глибині 6—7,40 м переходили у камеру прямокутної в плані форми розміром 2,2×1,8 м, яка в перерізі мала бочкоподібну форму (рис. 1, I, III). Її заповнював світло-жовтий пісок з прошарками чорнозему і глини. На самому дні камери, на глибині 8,10 м, а також в прошарках чорнозему знайдено великі плоскі плахи згорілого дерева, фрагмент горщика з наліпним валиком і частини від інших.

Під час розкопок кургану знайдено лише шість уламків посуду. Це не дивно, оскільки бідність або повна відсутність інвентаря є характерною рисою поховань культури багатоваликової кераміки⁷. Не відомі, проте, поховальні камери на такій значній глибині, як в кургані в Паликоровах.

Уламок вінець, знайдений на верхньому краї курганної ями, походить від банкоподібного горщика, що мав легко нахилені до середини і завужені на кінці віncia, діаметром 24 см (рис. 2, 5). Зовні під віncями відтягнутий негрубий валик, що ледве виступає над поверхнею і на якому акуратно нанесено пальцові вдавлення. В ямках простежуються відбитки нігтів. Під валиком — орнамент у вигляді заштрихованих трикутників. На фрагменті зберігся один — з паралельних ліній, неохайно нанесених глибокими борозенками. Горщик має поверхню чорного кольору, зовні гладку, легко пролощену, всередині заглажену віхтем трави або соломом. Цікаво, що навіть внутрішня «розчесана» поверхня має сліди лощення. Тісто дуже густе з домішками дрібного шмату і жорстви.

Аналогії цьому горщику знаходимо на поселенні в Перевередові. В житлі II, серед уламків посуду КБК, які становили у ньому 20%, виявлено уламок горщика з подібною орнаментациєю⁸. Подібні посудини відомі також в середньодніпровському варіанті КБК⁹.

Уламок вінець від другого горщика з кургану в Паликоровах, знайденого на дні камери, на глибині 8,40 м походить від банкоподібної посудини темно-брунатного кольору, діаметр якої близько 34 см. Завужені на кінці прями віncia легко розхилені назовні (рис. 2, 7). З зовнішнього

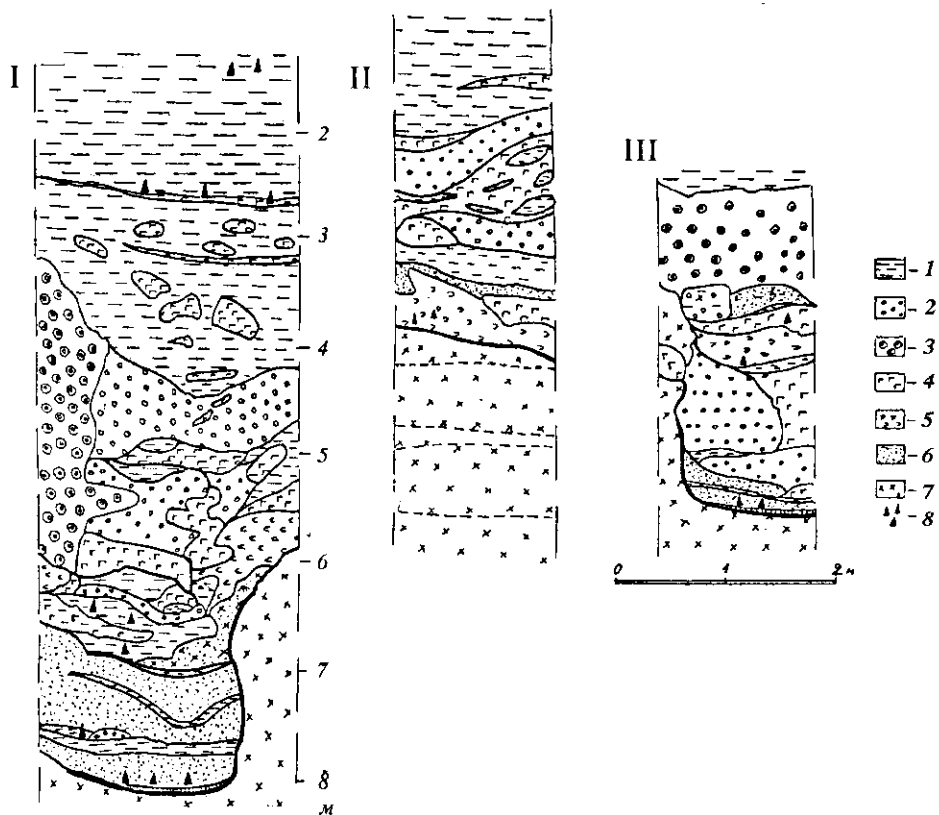

Рис. 1. Курган періоду ранньої бронзи (с. Паликорови Бродівського району Львівської обл.). Стратиграфічний розріз розкопу: I — північно-східної стінки; II — південно-східної стінки; III — південно-західної стінки.

Умовні позначки: 1 — чернозем; 2 — біла глина з вкрапленнями оксиду заліза; 3 — суглинок ясно-жовтого кольору; 4 — суглинок ясно-брунатного кольору; 5 — суглинок брунатного кольору з оксидною кіркою; 6 — супісок темно-брунатного кольору з вальками чернозему; 7 — материковий супісок; 8 — цуглинки, спалені плахи дерева.

старанно заглаженого боку нижче краю — відтягнутий валик з відбитками пальців. Під ним залишився слід від ще одного грубо наліпленого валика. В керамічному тісті значні домішки дрібно потовченого шамоту і жорстви. Стінки на зламі мають чорний колір. Аналогії цій посудині знаходимо в керамічних комплексах середньодніпровського і східного варіантів КБК, де горщики з високими ліжкоподібними вінцями і біконічним тілом виступають частіше, ніж на західній периферії цієї культури¹⁰.

В заповненні курганної ями знайдено також три уламки одного горщика ясно-брунатного кольору зовні, чорного всередині і такого ж кольору на зламі. Виготовлений з глини з домішками піску і товченого шамоту, винал слабкий. Зовнішня і внутрішня поверхні старанно заглажені. Всередині лишилися сліди розкосів від заглажування віхтем трави або соломи (рис. 2, 3, 8, 9). З зовнішнього боку на фрагментах збереглися залишки орнаменту у вигляді наліпних тонких довгих джгутів. Так, фрагмент плічок з цього горщика на краю різкого перегину бочків має відтягнутий товстий валик з акуратно нанесеними відбитками пальця. Вгору від валика радіально розходяться три прямих тоненьких валики, що утворюють трикутник (рис. 2, 8).

Орнаментация валиковими джгутами більш характерна для Донецького і Донського районів поширення КБК, а більш проста орнаментация — з прокреслених ліній, притаманна району Західного Причорномор'я¹¹.

У 1967 р. Лагодівський загін Верхньодністрянської археологічної експедиції ІСН АН України та Львівського університету під керівництвом Л. І. Крушельницької провадив розкопки на поселенні та могильнику ранньозалізного періоду поблизу с. Лагодів Перемишлянського р-ну Львівської обл. В урочищі «Залука», де досліджувався могильник, під північним кутом поховання № 1, на глибині 0,5—1,0 м виявлено господарську яму діаметром 0,9 і глибиною до 1 м від рівня теперішньої поверхні*. Стінки ями майже вертикальні, дно рівне. Верхній шар заповнення тов-

* Висловлюю глибоку подяку д-ру Л. І. Крушельницькій за дозвіл використати матеріали КБК з Лагодова та Свитязена.

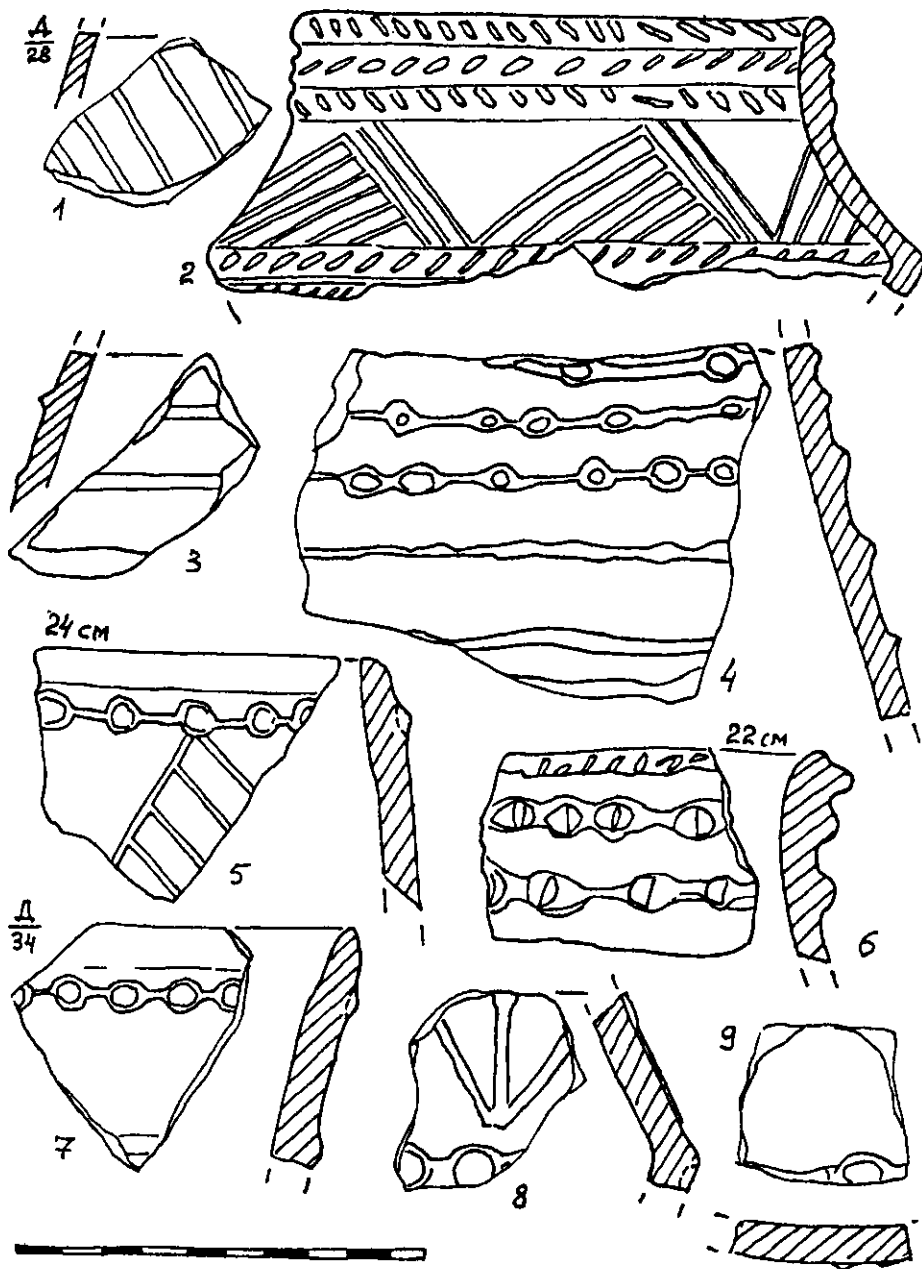

Рис. 2. Уламки посуду культури багатоваликової кераміки (1, 3, 5, 7—9 — з кургану в Паликоровах; 2 — з господарської ями в Лагодіві; 4 — із Звенигорода; 6 — із Свистязева).

щиною близько 20 см включав сліди згарища і культурного шару гальштатського періоду. Знизу цей шар до самого дна підстелював темно-сірий суглинистий ґрунт без слірів культурного шару поселення. На дні ями серед невеликої кількості уламків стінок посуду лежала верхня частина біконічного горщика діаметром вінець 12—13 см. Зовні і зсередини горщик мав різні відтінки сірого кольору, на зламі стінок — чорний (рис. 2, 2). Вінець вертикально сформовані, заокруглені на кінці, з зовнішньої сторони під самим краєм прикрашені трьома відтягнутими валиками з косо нанесеними насічками. Вся поверхня плічок заповнена трикутниками, прокресленими ще по свіжій глині якимось гострим знаряддям. Всередині трикутники заштриховані паралельними лініями. На місці різкого зламу бічних стінок залишилися сліди ще одного, але вже наліпленого валика, прикрашеного рядочком косих насічок.

Найближчі аналогії цьому горщику знаходимо серед найбільш характерних і поширених форм посуду КБК. Наприклад, подібні реберчасті горщики з гострим або ледь помітним перело-

мом у верхній частині посудини з прямими вінцями є типовими для південно-західного варіанту КБК (Кременчук, Кислиця) та нижньодніпровського варіанту цієї культури (Бабино-III, Садове)¹². В керамічних комплексах синхронних культур Середнього і Верхнього Подністров'я подібних аналогій не знайдено.

Поодинокі уламки посуду КБК відомі з ряду інших пунктів Львівщини. Так, під час розкопок Л. І. Крушельницькою пам'ятки ранньозалізного часу поблизу с. Святизезва Сокальського району Львівської обл., знайдено уламок вінця горщика діаметром 22 см (рис. 2, 6). Вінця прями, високі, верхній край легко вигнутий назовні. По краю — відтягнутий валик з низкою неглибоких карбів. Нижче ще два валики, один над одним. Останні наліплені, карбовані виразними відбитками пальців. Поверхня брунатного кольору. В середині — смуги від загладжування травою. В глиняному тісті домішки шамоту і піску.

Характерний для КБК уламок бочка великого, добре випаленого горщика, що походить зі Звенигорода Пустомитівського р-ну Львівської обл.¹³ На зовнішній старанно заглаженій поверхні ясно-брунатного кольору п'ять неохайно наліплених один над одним валиків, три верхні з яких розчленовані нерегулярно нанесеними відбитками пальця. Нижні тонкі валики, суцільні, без пальцевих вдавлень (рис. 2, 4). Аналогії цьому горщику знаходимо на багатьох пам'ятках КБК, з найближчих — на поселенні в Перевередові¹⁴.

Вищенаведені матеріали, а головне — розкопки кургану в Паликоровах і господарської ями на поселенні в Лагодіві, підтверджують припущення багатьох дослідників про розселення племен КБК значно далі на захід, ніж це уявлялось в 70-х рр., коли західна межа пам'яток (які пізніше були виділені в КБК), проходила по лінії Одеса—Вінниця—Житомир, і побутування їх за межами цієї лінії не передбачалось¹⁵. В більш пізніх роботах І. Т. Черняков поставив питання про місце походження КБК на основі пізньоямної культури під впливом катакомбної культури і культури Подунав'я та Прикарпаття¹⁶. Останніми роками визначено південно-західну межу розселення КБК, яка проходила по р. Прут і межувала з сусідньою культурою Монтеорупі¹⁷.

Хоча елементи КБК на західних землях України зустрічались і раніше в комплексах частково синхронних їй культур (наприклад, характерні для КБК кістяні бляхи-пряжки, знайдені в похованнях підкарпатської культури поблизу с. Стрільче на Івано-Франківщині і с. Кутянка на Тернопільщині), але крім курганів в Остап'є не було пам'яток, яка б доводила безпосереднє побутування населення КБК на землях Північно-Східного Прикарпаття і Верхнього Подніпров'я. Знахідки кераміки та інших речей, в т. ч. на вищезгаданих пам'ятках пізнього вияву культури шнурової кераміки, пояснювали в основному як наслідок торгово-обмінних контактів або спробою наслідування на місці найбільш цікавих і раціональних форм знарядь праці, прикрас чи орнаменталізації горщиків, як це засвідчено в різних культурах. Так, наприклад, з КБК пов'язували проникнення на територію Прикарпаття і Волині окремих мідних речей катакомбної культури — ножів, знайдених в Звенигороді Львівської та Володимирі-Волинському Волинської обл.¹⁸

Враховуючи здобуті в Лагодіві і Паликоровах матеріали, а також беручи до уваги знахідки речей КБК в культурах Північного Прикарпаття і Західної Волині, можемо зробити попереднє припущення про перманентний характер проникнення невеликих груп населення КБК у Верхнє Подністров'я, зайняте на той час населенням культур шнурової кераміки і постшнуровими культурами Карпато-Дунайського регіону¹⁹.

Через брак матеріалу з цього питання і невизначеність території ми поки що не можемо говорити ані про щільність заселення розглядуваних земель прийшлими зі сходу племенами, ані про тривалість існування та долю цього населення в пізніший період.

Примітки

¹ *Bruk J.* Badania archeologiczne w Ostapiu na Podolu // *Swiatowit*.— Warszawa, 1935.— Т. 16.— С. 117, 144.

² *Свешников И. К.* Культура многоваликовой керамики // *Археология Прикарпаття, Волини и Закарпатье* (Энеолит, бронза и раннее железо).— К., 1990.— С. 74—76.— Рис. 20.

³ *Свешников И. К.* Культура...— С. 77; *Свешников И. К.* Археологичні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза.— К., 1982.— С. 57 (28).

⁴ *Свешников И. К.* Археологичні пам'ятки...— С. 7 (6); *Sulimirski T.* Cordet ware and Globula Amphorae North-East of the Carpathians.— London, 1968.— С. 203.

⁵ *Synkalowski A.* Materiały di pradziejow Wołynia i potesia Wołyńskiego.— Warszawa, 1961.— С. 58.— Tabl. VIII, 3.

⁶ *Janusz B.* Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej.— Lwów, 1918.— С. 84, 85.

⁷ *Березанская С. С.* Северная Украина в эпоху бронзы.— К., 1982.— С. 29.

⁸ *Свешников И. К.* Культура многоваликовой керамики...— С. 74, 76.— Рис. 2, 10, 16.

⁹ *Березанская С. С., Отрощенко В. В., Чередниченко Н. Н., Шарафутдинова И. Н.* Культуры эпохи бронзы на территории Украины.— К., 1986.— С. 21.— Рис. 6, 7.

¹⁰ *Там же.*— С. 21.— Рис. 6, 13; С. 25.— Рис. 7, 1.

¹¹ *Там же.*— С. 11.

¹² *Там же.*— С. 10.— Рис. 2, 12, 14; С. 31.— Рис. 1, 16; С. 33.— Рис. 12, 3.

¹³ *Фонди археології Львівського історичного музею.* — Інв. № 16694, на поверхні напис білою фарбою: «Звенигород 1925 р.»

¹⁴ *Свешников И. К.* Культура многоваликовой керамики... — С. 76.— Рис. 20.

¹⁵ *Шмаглий Н. М., Черняков И. Т.* Курганы степной части междуречья Дуная и Днестра // МАСП.— М., 1970.— Вып. 6.— Ч. 1.— С. 115.

¹⁶ *Черняков И. Т.* Племена Северо-Западного Причерноморья в позднем бронзовом веке.— Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— К., 1975.— С. 29.

¹⁷ *Тоцев Г. Н.* Средний период бронзового века Северо-Западного Причерноморья.— Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— К., 1982.— С. 23.

¹⁸ *Свешников И. К.* Культура...— С. 77.

¹⁹ *Крушельницкая Л. И.* Северо-Восточное Прикарпатье в эпоху поздней бронзы и раннего железа (проблемы этнокультурных процессов).— Автореф. дисс. ... докт. ист. наук.— К., 1991.— С. 17—19.

Одержано 18.01.96

ЗНАХІДКА ТЕРАКОТИ НА АНТИЧНОМУ ПОСЕЛЕННІ ЖУРАВКИ-1 У КРИМУ

О. В. Гаврилов

У середині 70-х рр. на західній околиці села Журавки Кіровського району в Криму під час будівництва було знищено античне поселення, яке за знахідками амфорної кераміки датується V—II ст. до н. е.¹. Воно займало досить велику територію, яка нині забудована. Підйомний матеріал поширений на площі 1,3 км з півночі на південь, 0,3 км зі сходу на захід. Відносно велику кількість фрагментів амфор знайдено поблизу ферм та силосних ям.

Присутній при початку будівництва геолог Е. М. Кальський зібрав на вищевказаній площі 75 амфорних клейм, кілька цілих ліпних горщиків та келихів, фрагменти різноманітного чорнолакового посуду та теракотову статуетку, а також багато відщепів, пластин, призматичних нуклеусів, скребків на пластинах та інших знарядь праці з кременю. Очевидно, тут же знаходилась стоянка кам'яного віку. Слід зазначити, що знаходження в одному місці стоянок і поселень різних епох та культур — від палеоліту до пізнього середньовіччя характерно для степової передгірської зони цього регіону Східного Криму². Це було зумовлено наявністю джерел прісної води у місцях, обраних людиною для життя, а цей фактор внаслідок географічно-кліматичних умов регіону за всіх часів був визначальним.

Всі знайдені матеріали за винятком більшості амфорних клейм, знаходяться у приватній колекції Е. М. Кальського. Амфорні клейма оброблені Махнєвою О. О. та передані до фондів Федосійського краєзнавчого музею³. Ці знахідки досить цікаві і заслуговують на окрему працю. У даній же публікації буде представлено лише теракоту (рис. 1), що рідко зустрічається на пам'ятках подібного типу.

Теракоту було знайдено у котловані поблизу ферми серед золи та попелу. Очевидно, у цьому місці знаходився один з зольників поселення; поряд з нею виявлено фрагменти амфор та ліпного посуду. Теракота є жіночою скульптурою, яка стояла на підставці, фігура її звужувалась донизу. Вона одягнута у хітон, на голову до половини накинута гіматій. Спереду хітон має широкий виріз для шиї у вигляді «човника», одяг рельєфно облягає фігуру і спадає до ніг декількома рівними зборками. Ззаду хітон щільно облягає фігуру і спускається донизу нероздільною масою. Ретельно пророблені та передані риси видовжено-овального молодого обличчя: тонкий та прямий ніс, дугоподібні брови, очі, маленькі губи, округле підборіддя. Волосся облямовує чоло зубчастими рядками і спускається до скронь, шия довга та пряма. Права рука зігнута у лікті, кисть знаходиться біля грудей, пальці зібрані у щіпку, можливо, вони тримали квітку, яка могла бути намальована фарбою. Ліва рука опущена вздовж тіла, трохи зігнута в лікті, кисть на стегні, пальцями притримує хітон. Ліва нога трохи виставлена вперед, права — пряма, від неї збереглася лише ступня, ноги босі. Фігура викликає відчуття м'якого руху. Розміри: висота загальна — 23 см; висота фігури — 20,4 см; висота підставки — 2,6 см. Розмір підставки: 6,4×5,7 см, її передня сторона пряма, задня — напівкругла, знизу вона має круглий отвір, який було зроблено для виходу газів при випаленні. Статуетка склеєна з двох половинок, всередині порожниста. Поверхня ніби підложена, глина добре відмудлена, світло-жовто-рожевого кольору з домішкою

© О. В. ГАВРИЛОВ, 1997